

D. J. F. Wilmink

Old Hengel

Wanneer wij de tijd even terug konden zetten tot laat ons zeggen 1540, dan zouden vele Hengeloërs in verbazing uitroepen: 'is dat oons ole Hengel'? Er zou inderdaad reden tot verbazing zijn. Want omstreeks 1540 stonden in het dorp Hengelo niet meer dan zestig tot zeventig huizen, zonder uitzondering gebouwd op erfpachtgrond. De Heer van het Huis te Hengelo was eigenaar van de grond en gaf die uit in erfpacht aan ieder, die in zijn dorp een huis wilde bouwen. Aan deze erfpacht waren verschillende voorwaarden verbonden. Vóórdat het kasteel er stond, was er geen dorp Hengelo, doch maakten de Hengeloërs deel uit van de marke Woolde. Zij hadden in deze marke dezelfde zeggingschap als de andere markebewoners. Door toedoen van de Heren van Hengelo werd het dorp van de marke gescheiden en sindsdien waren de dorpers onderhorig aan het huis Hengelo.

De eigenlijke dorps huishouding was uiterst eenvoudig. De zorg voor de openbare veiligheid was in handen van de dorpsdiender, die een vrij grote macht had, maar die vanwege de vele pakken slaag die hij te incasseren kreeg, niet in een bepaald benijdenswaardige positie verkeerde. Behalve het beroep van veldwachter oefende hij ook allerlei nevenbetrekkingen uit. Een burgemeester had Hengelo niet. De richter van Delden was er in burgerlijke zaken de leidende persoonlijkheid. De pastoor was de man, die vele zaken te regelen had. Hij was niet alleen zieleherder en hofprediker der Heren van Hengelo, maar door hun toedoen was hij ook met een grote macht bekleed. Zo was hij o.a. markeschrijver, hij hield de doop- trouwen overlijdensboeken bij, sloot huwelijken en trad soms zelfs op als notaris. Instellingen ten algemeene nutte ontbraken eveneens, zo was bijvoorbeeld van een georganiseerde brandweer geen sprake. Wanneer bij een brand mensen en vee en het allernodigste huisraad gered konden worden, dan was dat al heel wat. Zo kon het dan ook in 1595 gebeuren dat drie en veertig huizen met schuren en hooibergen door het vuur totaal met de grond gelijk gemaakt werden. Brandverzekering kende men niet, doch hieraan bestond ook geen behoefte: een enkele oproep aan de bevolking van Hengelo was voldoende om Hengelo weer op te bouwen. In de markebossen en de bossen der edelen was timmerhout in overvloed voorhanden. Binnen betrekkelijk korte tijd werden de huizen weer over eind gezet en het eenvoudige huisraad was gauw genoeg vervaardigd.

Een dokter ontbrak ook al in het toenmalige Hengelo. Was er iemand ernstig ziek dan werd een dokter uit Borne, Delden, Oldenzaal of Goor gehaald. In tijden van epidemieën was dit zeer lastig, vooral daar sommige medicijnen helemaal uit Deventer gehaald moesten worden. De Heer van Hengelo had meestal wel een paar vlugge bedienden die tegen een geringe vergoeding naar Deventer liepen om het benodigde te halen. De woon-

Dit formidabele Saksische vakwerkhuis was kenmerkend voor de sfeer in Old Hengel'. Het imposante gebouw met houten topgevel komt al voor op de kadastrale kaart van 1821. Duidelijk is de inrichting tot twee bedrijfsruimten op de foto te zien, voornamelijk aan het onderste gedeelte van de topgevel: links metselwerk, rechts hout. Het linker gedeelte, perceel nummer 46, was in 1832 eigendom van de weduwe Steven Krabbenbos, geboren Johanna Bruins, terwijl in 1916 de heer A. Smithuis er zijn stalhouderij in vestigde. In het voor aangebouwde pand was het café van Smithuis gevestigd. Het gedeelte rechts, nummer 47, was in 1832 eigendom van Hendrik Wilminck, terwijl in 1916 de smid A. Koopman - op de foto met de handen over elkaar - er zijn bedrijf uitoefende. Het pand stond aan het begin van de voormalige Bentheimerstraat, later omgedoopt in Deldenerstraat, Thiemsbrug.

huizen zelf vormden dikwijls een haard voor de besmettelijke ziekten. Ondeugdelijk drinkwater, de nauwe samenleving van mens en dier, het nuttigen van onreine melk, het waren alle oorzaken van allerlei ziekten, ziekten van catastrofalen omvang, die vaak als Godsoordeel beschouwd werden.

Lezen en schrijven kon men over het algemeen niet. De pastoor, die betrekkingen onderhield met gestudeerde mensen uit Deventer, was zo ongeveer de enige in het dorp, die met de gebeurtenissen op de hoogte was. Het bijgeloof tierde welig en heksen en spoken beleefden hun glorie-tijd. Straten waren er in het dorp niet; deze dienden ook nergens voor. Alle dorpers waren tevens boer en de straten zouden onnodig werk veroorzaken hebben. Ook winkels kende men niet. De linnenkoopman, bij wie de wevers hun doek brachten, had van bepaalde artikelen een gering aantal in voorraad. Bij ieder huis stond een 'bakspieker' waarin men voor eigen gebruik het brood bakte. In de herfst slachtte men een varken of een koe. Was dit laatste het geval, dan werd de huid naar de laarzenmaker gebracht, die met dit materiaal een heel jaar het hele huisgezin van leerwerk voorzag. Keukengereedschap leverde de pottbakkers of de klompenmakers. Stoelen en kabinetten of kleerkisten (Teugkisten) werden ter plaatse gemaakt. Zo leefden de Hengeloërs vier eeuwen geleden als echte doehet-zelvers zonder al het comfort en de gemakken van tegenwoordig, doch waarschijnlijk niet minder gelukkig. Maar daarover valt moeilijk te oordelen.

Op deze foto is de huidige situatie weergegeven aan de Deldenerstraat (Thiemsbrug), ter plaatse van het op nevenstaande pagina afgebeelde pand.

Iets over de Marke Woolde

De naam Woolde wijst al op de rijkdom aan hout, hetgeen wordt bevestigd door een oud verhaal n.l. dat een 'kateker' (eekhoorn) van het Twickelse bos tot aan Oldenzaal toe van tak op tak kon springen zonder de grond te hoeven te raken. En daar het beestje dan noodzakelijk de Woolder marke over haar gehele breedte moest passeren, moet ook onze marke wel zeer veel hout gedragen hebben.

De grenzen van een marke waren op het terrein aangegeven met een steen of met een boom, waarin een teken was gesneden, terwijl vanaf dien boom weer een bepaalde richting - naar het volgende maalteken - soms met een spijker aangegeven werd. Nauwkeurige begrenzingslijnen zijn dan ook vaak moeilijk te reconstrueren.

Zowel stenen als bomen uit de bloeitijd van het markewezen zijn reeds lang verdwenen; maar toch is men er bij benadering in geslaagd de grenzen te duiden zoals we die vonden op de kaarten, behorende bij de geschiedkundige atlas van Nederland. Hieruit blijkt dat de Woolder mark haar begrenzing heeft gevonden aan de navolgende andere marken; Zenderen, en Bornebroek, Hasselo, Klein Driene, Groot Driene, Twekkelo, Oele en Delden. Toen in een latere periode de Landsheer de marken onder meer gecentraliseerd gezag had gebracht, maakte de marke Woolde deel uit van het Rigtabt of het Landgerigt Delden, tezamen met de marken Delden, Kotwijk en Weddehoen, Oele, Azelo, Beckum, Bentelo en Hengevelde. De rechterlijke macht hierover was in handen van de Schout of landrigter, als uitvoerder van de uitgesproken vonnissen. Al deze marken vormden kerkelijk de parochie Delden, behalve een deel van de marke Woolde met het dorp Hengelo, dat later van de parochie werd gescheiden toen het dorp steeds in omvang toenam. Er werd een nieuwe parochie Hengelo gevormd. De officiële bijeenkomst van alle markegenoten, de 'holting' nam steeds vroeg in de morgen een aanvang, soms 'by clymender sonne'; soms te negen uur (zoals het markeboek van Agelo en Delmholte aangeeft), terwijl het markeboek van Woolde vermeldt: 'des mergens te vormiddags'. In de marke Wolde had de 'holtink' in de regel eenmaal 's jaar plaats en wel 'up avendt ad cathedram petri' of 'up hilligen cruces avendt' (12 september).

Oorspronkelijk hadden deze bijeenkomsten plaats op het open veld, later binnenshuis, op de deel van een 'los hoes'. Er is reden om aan te nemen, dat in Woolde de bijeenkomsten plaats hadden op de Brink in het lommer der gewijde linde. De markerigter, ook holtrigter genoemd, bekleedde het voorzitterschap terwijl bij 'Kerckensprake' op twee achtereenvolgende Zondagen tot de vergadering werd opgeroepen.

Tot in de tweede helft van de achttiende eeuw had Woolde met Oele en Driene samen één markerigter en ook één markeboek. Toch waren het alle drie zelfstandige marken. Erfmarkerigter was de eigenaar van het Hof te Hengelo. Deze functie was niet in alle marken erfelijk. Er waren marken, waar telkens na overlijden van de functionaris een ander werd gekozen; er waren er ook, waar de functie aan het goed verbonden was, terwijl elders weer de functie erfelijk was in een bepaald geslacht. De markerigter werd in zijn arbeid bijgestaan door de 'markeschrifer', welke functie te Woolde in de regel door de pastoor werd waargenomen en na de hervorming door de predikant van de huiskapel van de Hof te Hengelo.